

4. НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

DOI: <https://doi.org/10.32782/mer.2023.101.11>

УДК 33:001.8

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК ОСОБЛИВА ГАЛУЗЬ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ: СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ТА НОВІ ПІДХОДИ

Петро Опанасович Нікіфоров¹, Ілона Борисівна Бабух²

У статті проаналізовано питання методології сучасної науки у тому числі економічної. Процес пізнання в рамках будь-якого наукового дослідження вимагає концептуального підходу на основі певної методології. Остання розглядається, з одного боку, як вчення про наукові методи пізнання, про класифікацію та застосування цих методів, а з іншого – як певна система наукових принципів на основі яких здійснюються дослідження. Необхідно констатувати, що в окремі науці найбільш важливим для її методології є проблема побудови предмета дослідження, формулювання гіпотез, а потім і наукової теорії та верифікація отриманих результатів. У проблемах методології будь-якої соціогуманітарної науки визначальна роль належить науковим парадигмам. Усі сучасні науковці здійснюють свої дослідження в рамках певної наукової парадигми, а історія розвитку багатьох наук – це і є історія розвитку їхніх парадигм. В економічній науці існують свої парадигми, наприклад вартісна та соціальна. Сучасний пріоритет соціальної парадигми в ній, яка поєднує економічну та гуманістичну складові парадигми свідчить, що вона повинна трансформуватися в наступну парадигму, де людина, її всебічний розвиток, її поведінкові моделі стоять в центрі науки як системи знань, інтелектуальна функція людини стає визначальним економічним ресурсом, а мораль та етика, які визначають найбільш глибоку сутнісну природу людини повинні стати важливими категоріями економічної науки та визначати ключові постулати її сучасної парадигми.

Ключові слова: наука, людина в центрі науки, методологія науки, парадигма науки, методологія наукових досліджень, науковий метод, науковий принцип, наукова теорія, поведінкова економіка, мораль, вартісна парадигма, соціальна парадигма, методологічний плюралізм.

Постановка проблеми. Питання розвитку методології будь-якої науки завжди знаходяться в центрі уваги науковців. Відомо, що наукові дослідження лише тоді мають як теоретичне, так і практичне значення, коли вони базуються на правильній методології. Серед науковців методологічні проблеми завжди викликають гостру дискусію, а саме поняття методології як серед філософів, так і представників інших наук не має єдиного трактування, часто навіть в одній науковій праці поняття методології розуміється в різних визначеннях, які ще й не узгоджуються між собою. Така неоднозначність у трактуванні методології наукових досліджень, в тому числі і в рамках цілої групи економічних наук,

значно ускладнює як наукові дослідження, так і оцінювання їх результатів.

Більшість вітчизняних та зарубіжних вчених трактують методологію не просто як розділ науки, а як цілісне вчення, проте ні філософія, ні інші науки не виокремлюють спеціальний розділ про методологію, тобто як вчення, а отже, системне знання якому притаманні цілісність, змістовність, логічність, структурованість. Вважається, що методологія міститься в кожній науці сутнісно, тобто безпосередньо втілена в її зміст. Саме тому, на наш погляд, необхідно продовжувати наукові пошуки в означеній проблематиці, яка залишається актуальною.

¹ Нікіфоров Петро Опанасович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: p.nikiforov@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0139>

² Бабух Ілона Борисівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, інновацій та регіонального розвитку Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: i.babuh@chnu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8274-5716>

This is an Open Access article, distributed under the terms of the Creative Commons Attribution CC BY 4.0

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології наукових досліджень висвітлюються в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. В цілому питання розвитку науки та методології займають важливе місце в сучасній філософії, особливо в такому її напрямі як філософія науки. Це знайшло відображення в відомих концепціях Куна Т., Поппера К., Лакатоса К., Фейєрабенда П. та інших. Нові підходи до методології наукових досліджень розкриваються в роботах Акоффа Р., О'Коннора Дж., сучасних українських учених Андрійчука В., Кохановського В., Краус Н., Стюпіна В. та інших. Вони констатують нерівномірність розвитку науки, необхідність переходу від однієї наукової парадигми до іншої, аналізують методи, які застосовуються в наукових дослідженнях тощо. У більшості публікацій поняття методології мають різне трактування, а тому така багатозначність самого сутнісного розуміння методології вимагає поглибленого дослідження цього складного поняття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є характеристика методології, обґрунтування її складових частин, розкриття істотних особливостей на різних рівнях пізнання та окреслення нових підходів в методології економічної науки як зрушень в її парадигмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вважається, що в системі будь-якої окремої науки, її методологія, як певна частина цієї науки, є найбільш складною, найбільш дискусійною, оскільки саме в рамках методології відбувається процес пізнання у сфері цієї науки. В цілому процес пізнання в рамках реалізації будь-якого наукового дослідження вимагає концептуального, навіть парадигмального підходу на основі певної методології [5].

Методологію будь-якої науки як складову цієї науки у вигляді певної системи розглядають у двох аспектах. З одного боку, методологія класифікується як вчення про наукові методи пізнання, про класифікацію цих методів, про застосування цих методів у процесі конкретного наукового дослідження. З іншого боку, більш широко, методологія розглядається як певна система наукових принципів, на базі яких здійснюється дослідження, або як своєрідна парадигма, за допомогою якої відбувається вибір конкретних засобів, методів і прийомів дослідження. Часто окремі дослідники в цьому сенсі виокремлюють перший підхід як методологію у вузькому розумінні, а другий – як методологію в широкому розумінні. Водночас, більшість фахівців вважають сьогодні найбільш доцільним визначення методології як теорії методів дослідження, створення наукових концепцій та парадигм як системи знань про теорію науки. Можна стверджувати, що сучасне розуміння методології науки – це, по суті, на базі певної парадигми, концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження у сфері певної окремої науки, які, в свою чергу, сприяють отриманню максимально об'єктивної, точної та систематизованої інформації про предмети, явища та процеси [2].

Методологи, формулюючи основні функції методології, зводять їх до наступних:

- вона (методологія) визначає способи здобуття наукових знань, особливо в динамічному розвитку процесів та явищ;

- вона формує особливий (специфічний) шлях, рухаючись по якому можна буде досягти поставленої наукової мети;

- вона орієнтована на отримання комплексної, всебічної інформації щодо явища чи процесу, який аналізується;

- на базі методології можна створювати та вводити в аналіз нову інформацію, збагачувати, систематизувати категорії та поняття науки;

- вона формує логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання і тим самим допомагає створити систему наукової інформації як ключову характеристику певної окремої науки.

Фахівці-науковці часто пояснюють методологію як науку про структуру, логічну побудову, засоби та методи діяльності взагалі. Хоча, перш за все, коли говорять про методологію наукового пізнання, визначають її як сукупність теоретичних положень про принципи побудови, форми і способи наукових досліджень, та водночас, як певну систему головних, визначальних ідей в окремій науці, на базі яких ця наука і розвивається. Таким чином, методологію можна класифікувати також як філософське вчення про методи пізнання та перетворення емпіричного буття, про використання принципів світогляду, про постулати світосприйняття в процесі пізнання й аналізу існуючої практики [1].

Кожна наука розвиваючись, здійснюючи постійне прирощення знань, повинна робити це як на базі існуючої методології, так і розвиваючи останню, адже нові знання в будь-якій науці мають не лише власне предметний для цієї науки зміст, але й методологічний. І це пов'язано з критичним підходом до застосування в дослідженнях існуючого апарату понять, категорій науки, зміни підходів до інтерпретації об'єкта, явища, процесу. Саме тому методологія «творить» правила визначення понять, виведення одних знань з інших, визначає нові прийоми, операції наукового дослідження.

В сучасних науках, особливо в соціальних та поведінкових, методологія виступає як окрема наукова дисципліна, яка по суті вивчає філософію та технологію проведення наукових досліджень, визначає систему принципів і способів дослідницької діяльності. В окремій науці найбільш важливим для її методології виступає в дослідженнях визначення проблеми побудови предмета дослідження, формулювання гіпотези, а потім і наукової теорії, та, безумовно, перевірка істинності отриманих результатів, по-іншому – їх верифікація.

У витоків методології, як окремої галузі знань, стояли видатні вчені минулого та сучасності як-то Арістотель, Бекон Ф., Локк Д., Ейнштейн А., Ньютон І., Бор Н., Лейбніц Т. та інші. Від зародження християнської цивілізації, через античні часи відбувалось формування зачатків основних ідей методології науки, розвиток яких в епоху Відродження (Просвітництва)

значною мірою визначає успіхи природничих наук, розмежування філософії та спеціальних наук, особливо наук соціально-гуманітарного спрямування. Саме в епоху Просвітництва особливого значення та розвитку набули методи дослідження в природознавстві та в суспільних науках, які сьогодні визнаються складовою частиною пізнавального процесу та відіграють безпосередньо важливу роль в науці.

Сучасний світ у структурі науки як певної системи наукових дисциплін виокремлює природничі, соціогуманітарні та технічні науки, і такий їх поділ обумовлюється, в першу чергу, не лише характером і змістом об'єкту дослідження, а й специфічними, притаманними кожній окремій науці її власними науковими методами. Науковці постійно наголошують, що в будь-якій науці від визначених категорій, методів дослідження та способів узагальнення залежать результати дослідження в цілому. Розбудова наукової методології значно прискорила розвиток усіх наук на основі досягнень людського розуму.

Розглядаючи проблеми методології будь-якої соціогуманітарної науки не можна оминати питання наукових парадигм. Науку творять особистості, конкретні люди, групи людей, об'єднаних певною науковою спеціальністю. В рамках таких наукових співтовариств об'єднуються вчені, що поділяють методологічні та аксіологічні принципи, які утворюють парадигму конкретної науки. Всі сучасні науковці, усвідомлюють вони це чи ні, здійснюють свої дослідження в рамках певної

наукової парадигми, на базі якої йде процес розвитку науки. Узагальнено, під парадигмою науки необхідно розуміти комплекс ідей, базових постулатів науки, її першообраз, взірець, ідеал – і все це разом як систему творчих ціннісних установок, на базі яких члени даного наукового співтовариства вирішують наукові завдання.

Історія розвитку багатьох наук – це історія розвитку змін їхніх парадигм, які в цьому сенсі розглядаються як своєрідна одиниця виміру процесу розвитку науки. Саме на базі окремої парадигми об'єднуються члени наукових спільнот, які спільно визначають та визнають цю парадигму. Вже сформована наука, втілюючись в класичних працях, підручниках на тривалий час формує коло проблем в цій науці та методи їх розв'язання на базі парадигми. Американський філософ, історик науки Кун Т. відносив, наприклад до наукових парадигм аристотелевську динаміку, класичну механіку Ньютона, марксистську доктрину в суспільствознавстві. В своїй праці «Структура наукових революцій» Кун Т. писав: «Під парадигмою я розумію визнані всіма науковці досягнення, які протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх вирішення науковому співтовариству» [3].

Історична еволюція науки в реаліях визначається різними чинниками, серед яких індивідуальний спосіб мислення вчених, специфіка суспільства в якому вони діють та інші особистісні й історичні чинники, які як правило, бувають випадковими, довільними, проте безумовно найважливішим чинником виступає інтелекту-

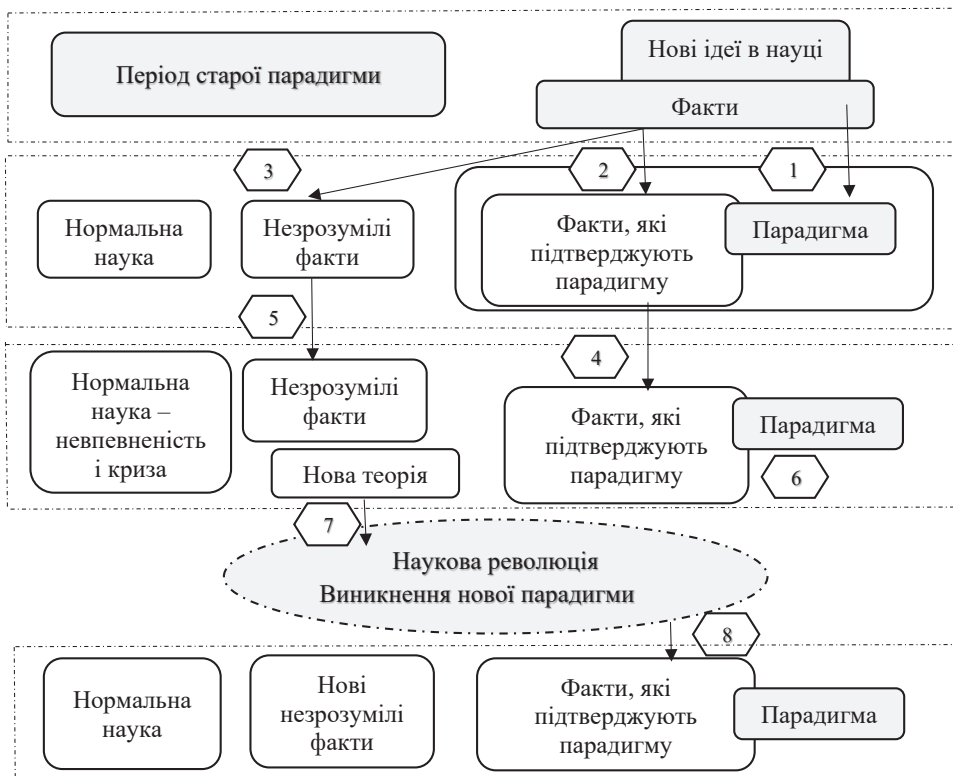

Рисунок 1 – Історія розвитку наукових парадигм

Джерело: [4]

альна функція та життєвий досвід дослідника. Історія розвитку різних наукових дисциплін виступає історією еволюції різних наукових парадигм (рис. 1).

У кожній із соціогуманітарних наук функціонують відповідні цим наукам парадигми. Наприклад, в економічній науці розрізняють вартісну та соціальну парадигми. В сучасних умовах розвитку людства пануючі тенденції до гуманізації, соціалізації, інтелектуалізації не тільки ставлять в суспільних науках в центр аналізу людину, але й диктують необхідність та відкривають унікальні можливості розробки нової наукової парадигми.

З точки зору майбутніх перспектив розвитку людства, сучасний пріоритет соціальної парадигми, яка поєднує економічну та гуманістичну цілі цієї парадигми повинен трансформуватися в наступну парадигму, де людина, її всебічний розвиток, її різні поведінкові моделі не просто стоять в центрі науки, а інтелектуальна функція не просто повинна класифікуватися як визначальний економічний ресурс, більше того, при цьому мораль та етика, які визначають найбільш глибинну сутнісну природу людини, повинні стати одними з центральних категорій економічної науки, визначаючи ключові постулати сучасної парадигми цієї науки [6].

По іншому – якщо соціальна парадигма базується на світоглядному принципі соціальності, тобто враховує принцип економічного раціоналізму, то якраз нова мета парадигми зумовлює такі зміни в предметному просторі економічної науки, де проблематика матеріального багатства піде на периферію, а всебічний розвиток людини, найбільш повна реалізація її сутнісної природи через творчий характер інтелектуальної праці буде виступати найбільш адекватним і фундаментальним методологічним принципом гуманізму. В цьому сенсі мораль та етика повинні не просто застосовуватися в соціально-економічних дослідженнях, а виступати найбільш важливим і найбільш сутнісним принципом сучасної методології цієї науки.

Вихідні положення в напрямку парадигмальних змін сучасної економічної науки визначаються, в першу чергу тим, що сучасна економіка перетворилась у гігантську світову інформаційну мережу, в якій виробляється, циркулює та споживається інформація, формуються умови для її більш ефективного опанування. Сучасне суспільство також формується на зразок такої

мережі, а тому і економіка, і суспільство сьогодні докорінно відрізняються від уявлень класиків та неокласиків про економіку як сферу атомізованих виробників і споживачів [7].

Сучасний НТП підкреслює провідну роль теоретичного знання як основи інновацій, наголошує на важливості нових інтелектуальних технологій, споживанню інтелектуальних послуг та збільшенню людських спільнот, наділених знаннями. А в таких історичних реаліях економічна наука не може не міняти напрямки формування нової парадигми науки. Особливостями такої парадигми є визнання першорядного значення інтелектуальної функції людини як визначального ресурсу, провідної ролі інтелектуально-інформаційної складової економіки, якою по суті і є сучасна інформаційна мережа. В рамках такої парадигми повинно стати постулатом, що в економіці діє не одомірна «економічна людина», а повнокровна, жива людина, яка у своїй поведінковій моделі керується багатьма критеріями і не завжди раціональними, проте завжди володіє неповною, обмеженою інформацією, яка і формує ірраціональність, і яка все в більшій мірі свою діяльність корегує із моральними засадами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Можемо констатувати, що в сучасних умовах необхідно відходити від усталеного моністичного пояснення суспільного розвитку на користь плюралістичних підходів, а плюралізм повинен стати визначальним методологічним принципом. Потрібно усвідомлювати, що економіка власне не є окремою підсистемою суспільства по аналогії зі співвідношенням «частина-ціле». Вона є зрізом суспільства як складної багатоструктурної системи, тобто є окремою характеристикою чи аспектом суспільства, а звідси і в самій методології економічної науки необхідно акцентувати на застосуванні методів інших соціогуманітарних наук в економічних дослідженнях. Сьогодні можна констатувати відсутність апріорних, чітко встановлених меж самого об'єкту дослідження «економіка». Сучасний світ цілісний та неподільний, проте люди штучно поділяють його на об'єкти різних наук, розмежовують їх, а тому найбільший науковий прорив сьогодні здійснюється у тих областях науки, які утворюються на межі економіки з філософією, психологією, соціологією, правознавством, і саме тут можна отримати нові прогресивні результати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. 7, 87–94.
2. Бабух І.Б. Актуальність та специфіка сучасної методології наукових досліджень. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. 3 (318), 291–294.
3. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. *Методологія наукових досліджень* : підручник. Харків : Право, 2019. 368 с.
4. Краус Н.М. *Методологія та організація наукових досліджень* : навчально-методичний посібник. Полтава : Оріяна, 2012. 183 с.
5. Кульченко В.П., Радівільська О.О. Особливості методології наукового пізнання. *Гілея: науковий вісник*. 2020. 152, 188–190.
6. Нікіфоров П.О. Морально-етичний дискурс в економічних дослідженнях як об'єктивна вимога розвитку науки. *Економічний та управлінський потенціал соціалізації економіки* : монографія / З.І. Галушка (Ред.) Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2020. С. 106–112.
7. Сич Т. Роль методології у процесі розвитку науки. *Гірська школа Українських Карпат*. 2016. 14, 74–79.

REFERENCES:

1. Andriichuk V.H. (2016) Sutnisnyi aspekt metodolohii naukovykh doslidzhen [An essential aspect of the methodology of scientific research]. *Ekonomika APK– Economy of agro-industrial complex*, 7, 87–94. (in Ukrainian)
2. Babukh I.B. (2023) Aktualnist ta spetsyfika suchasnoi metodolohii naukovykh doslidzhen [Relevance and specificity of modern research methodology]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Economic sciences*, 3 (318), 291–294. (in Ukrainian)
3. Danylian O.H., Dzoban O.P. (2019) Metodolohiia naukovykh doslidzhen [Methodology of scientific research]. Kharkiv: Pravo, 368 p. (in Ukrainian)
4. Kraus N.M. (2012) Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]. Poltava: Oriiana, 183 p. (in Ukrainian)
5. Kultenko V.P., Radovilska O.O. (2020) Osoblyvosti metodolohii naukovooho piznannia [Peculiarities of the methodology of scientific knowledge]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 152, 188–190. (in Ukrainian)
6. Nikiforov P.O. (2020) Moralno-etychnyi dyskurs v ekonomichnykh doslidzhenniakh yak obiektyvna vymoha rozvytku nauky [Moral and ethical discourse in economic research as an objective requirement for the development of science]. *Ekonomichni ta upravlinnyi potentsial sotsializatsii ekonomiky: monohrafiia* / In Z.I. Halushka, (Ed.). Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha, 106–112. (in Ukrainian)
7. Sych T. (2016) Rol metodolohii u protsesi rozvytku nauky [The role of methodology in the process of development of science]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat – Mountain School of the Ukrainian Carpathians*, 14, 74–79. (in Ukrainian)

RESEARCH METHODOLOGY AS A SPECIAL BRANCH OF CONOMIC SCIENCE:
MODERN UNDERSTANDING AND NEW APPROACHES

Petro O. Nikiforov¹, Ilona B. Babukh²

The article analyzes the issues of methodology of modern science, including economic science. The process of cognition within the framework of any scientific research requires a conceptual approach based on a certain methodology. The latter is considered, on the one hand, as a doctrine of scientific methods of cognition, classification and application of these methods, and on the other hand, as a certain system of scientific principles on the basis of which research is carried out. The modern understanding of the methodology of science is that it is a certain conceptual statement of the content, purpose, and methods of research based on a certain paradigm. The growth of knowledge in each science means that new knowledge in it has not only the content relevant to that science, but also shifts in its methodology, i.e. the philosophical basis of science. The philosophy of science today recognizes methodology as a separate scientific discipline that studies the process of cognition and the technology of scientific research. It should be noted that in a particular science, the most important issue for its methodology is the problem of constructing the subject of research, formulating hypotheses, and then scientific theory and verification of the results. Scientific paradigms play a decisive role in the problems of methodology in any social science and humanities. All modern scholars conduct their research within a certain scientific paradigm, and the history of the development of many sciences is the history of the development of their paradigms. The modern economy does not relate to society as a part of the whole, but as one of the "slices" of society as a complex polystructural system. There are no a priori, clearly defined boundaries of the economy as an object of study, and therefore economic science in all its branches has every right to use in its work the analytical apparatus taken from philosophy, sociology, psychology, biology, law and other sciences. Economic science has its own paradigms, such as the value and social paradigms. The current priority of the social paradigm in it, which combines the economic and humanistic components of the paradigm, indicates that it should be transformed into the next paradigm, where a person, his or her comprehensive development, and behavioral models are at the center of science as a system of knowledge, the intellectual function of a person becomes a determining economic resource, and morality and ethics, which determine the deepest essential nature of a person, should become important categories of economic science and determine the key postulates of its modern paradigm.

Key words: science, man at the center of science, methodology of science, paradigm of science, methodology of scientific research, scientific method, scientific principle, scientific theory, behavioral economics, morality, value paradigm, social paradigm, methodological pluralism.

JEL Classification: B41, B49, A20

Стаття надійшла до редакції 11.08.2023
The article was received August 11, 2023

¹ Petro O. Nikiforov, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Finance and Credit Department, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

² Ilona B. Babukh, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing, Innovations and Regional Development, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University